

LES VISITES PASTORALS A LA DIÒCESI DE GIRONA SEGLE XV

PER

IMMACULADA PUIG I ALEU

1. INTRODUCCIÓ

Des que, a principis dels anys 1960, Pierre Vilar publicà «Catalunya dins l'Espanya moderna»¹, la noció de «crisi baix-medieval a Catalunya» ha esdevingut un lloc comú. Però, paradoxalment, mentre que aquesta formulació ha fet fortuna en l'àmbit de la divulgació, no ha aconseguit desvetllar a gran escala l'interès dels investigadors per tal d'aprofundir-la i omplir-la de contingut.

En el cas de Girona, mentre esperem el resultat de les recerques en curs de Christian Guilleré², només comptem amb els valuosos estudis de S. Sobrequés³ i altres treballs menors, dedicats al període de la Guerra Civil de 1462-72. Tants decennis orfes de qualsevol referència historiogràfica seriosa, tantes qüestions sense tractament i àdhuc sense ni tan sols formulació..., contrasten violentament amb la riquesa documental dels arxius gironins.

En aquest sentit, l'encetament de fons documentals que han romàs poc explotats fins ara, pot furnir els materials necessaris per a un replantejament de la qüestió. És per això que l'estudi d'una font tan parcial i concreta com són els Llibres de Visites Pastorals, més enllà de la seva significació purament circumstancial i localista, pot resultar útil.

¹ PIERRE VILAR: *Catalunya dins l'Espanya moderna*.

² De les que ens ha ofert un tast en son llibre: *Diner, poder i societat*.

³ SANTIAGO SOBREQUÉS I VIDAL, JAUME SOBREQUÉS I CALLICÓ: *La Guerra Civil catalana del segle XV*. Barcelona, Edicions 62, 1973. 2 vols.

2. L'ESGLÉSIA: PODER TERRITORIAL, PODER MORAL

Abans d'entrar en contacte amb una font documental de caire eclesiàstic, com són els Llibres de Visites Pastorals, no hem de perdre de vista la transcendència de la institució dins el món medieval: l'Església, concretament el Bisbe i el Capítol de Girona, es compten entre els grans senyors territorials i jurisdiccionals del nord-est català i, per tant, participen en les lluites entre senyors i en la presa de les decisions polítiques⁴.

Pella i Forgas, en la seva gran obra, caracteritza així el poder del Bisbe i Capítol gironins: «*Ninguna como esa Catedral dotada por los reyes francos de grandes territorios y dominios en la marca Hispánica y como ella tampoco otra que estableciese el feudalismo vigoroso y duro en sus pueblos, mostrandolo las 'Costumbres Feudales de la Diócesis de Gerona'*». I afegeix: «(la Catedral de Girona) sostuvo ese poder primero en los siglos X, XI, XII, a despecho de los Condes de Besalú y Ampúrias y entrada a la segunda parte de la Edad Media lo procuró extender con los despojos de las mayores casas feudales del Ampurdán, entregadas cuando ella se conservaba prudentemente merced a un orden inalterable en la sucesión y a una administración regulada y ordenada, *sin grandes novedades, empresas, ni locuras*»⁵.

Aquestes poden ser les raons del gran poder de l'Església a Girona, però també un considerable hàndicap en potència, origen de desequilibris i distorsions en el sí dels seus dominis. De fet, l'Església mantenia un règim excessivament rígid en un període d'aparició de nous elements en l'evolució del sistema feudal. Aquesta acusada manca de flexibilitat en la jurisdicció eclesiàstica es reflecteix en els nombrosos pobles que demanen la lluita durant el segle XV, fet que va constituir un dels motius d'enfrontament entre el poder eclesiàstic i el reial.

Ben entès que el fenomen de la lluita no és exclusiu de les comunitats pertanyents a la jurisdicció eclesiàstica, però sí que en aquest cas sembla que les dificultats són majors. La omnipresència d'un aparell eclesiàstic cada cop més ben organitzat i que exercia un control regular en els seus dominis —i fora d'ells—, juntament amb la mitificació del fet d'ésser «home del Bisbe», produïda alhora pel respecte i la distància, aixecaven

⁴ L'exemple més destacat el constitueix la persona del bisbe Joan Margarit i la seva activa participació en la Guerra Civil catalana del XV. Vegis: R. J. TATE.

⁵ JOSE PELLA I FORGAS: *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del Noroeste de Cataluña*. Barcelona, 1883, pp. 500-501 i 502.

obstacles suplementaris per a desvincular-se. Això ho ratifica el fet que el Bisbe, la Seu, l'Abat, i en fi, l'Església gironina, eren, a més i potser abans de tot, l'autoritat moral.

Però, ¿qui eren els regents de l'Església a la Diòcesi de Girona? En aquests segles, els noms de molts bisbes es relacionen precisament amb les nissagues gironines més rellevants, com és el cas de Ponç de Gualba, Guillem de Vilamari, Pere de Rocabertí, Gascó de Moncada, Berenguer de Cruïlles, Bernat de Pau, i l'esmentat Joan Margarit. Així doncs, senyors laics i església, en darrer terme, es vinculen directament.

Val a dir que tot el cos episcopal sembla ésser reclutat entre la noblesa local, la qual cosa li proporciona un alt nivell intel·lectual i una bona preparació per la tasca gerent i pastoral. Aquesta tasca és la que ens ocuparà a partir d'ara.

3. EL GOVERN DE LA DIÒCESI

El cap temporal i espiritual de la Diòcesi de Girona és el Bisbe, que és un home ben preparat i, tal com afirma Christian Guilleré⁶, que en aquesta època es caracteritza per ser un actiu governant. A més, el mateix autor assenyalava que es tracta d'una Església ben organitzada i fortament jerarquitzada en tots els seus graons: metròpoli, diòcesi, parròquia, i que centra entorn del Bisbe tot un aparell burocràtic, constituït per càrrecs tradicionals (Vicari General i Oficial,...) i d'altres (funcionaris de la Cúria, notaris i substituïts,...)⁷.

El desplegament d'aquest aparell que envolta el Bisbe, centra el seu treball en l'acció pastoral, concretada en: a) el magisteri, b) la lluita contra l'heretgia, c) les escoles i la formació intel·lectual i moral dels clergues, d) l'acció caritativa. Tot això comporta l'educació recta de la moralitat dels laics i, per tant, la lluita contra les pràctiques religioses dubtoses o maneres massa extravagants d'entendre-la.

A l'altre extrem de l'organització diocesana es troba la Parròquia. La parròquia és la cèl·lula i el quadre elemental de la vida religiosa en la Baixa Edat Mitjana, i la vida religiosa és una faceta fonamental de les gents de llavors. L'aspecte quotidià de la religiositat es desenvolupa a la parròquia.

⁶ CHRISTIAN GUILLERÉ: "Les visites pastorales en Tarraconaise a la fin du Moyen Age (XIVe-XVe siècles). L'exemple du Diocese de Gerone", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XIX, Madrid, 1983, p. 5.

⁷ CHRISTIAN GUILLERÉ: "Les visites...", p. 6.

Aquesta cèl·lula bàsica parroquial és alhora, intrinsecament, un petit món, un element de funcionament gairebé autònom enquadrat en un marc geogràfic concret: un poble, una àrea rural, un castell, una vila, un barri ciutadà. És comú, en els documents d'aquests segles, trobar-hi la referència geogràfica i localització d'una persona o d'un indret, posant-hi tan sols la parròquia d'on procedeix o on es troba. És, doncs, un fet sociològic i de identificació. Però inclou, d'altra banda, tot el patrimoni material, moble i immoble, i els recursos lligats a l'Església Parroquial. I, per últim, la cura d'ànimes i els beneficiats que viuen d'aquests recursos. Per tant, l'Església Parroquial, el patrimoni, les rendes i els serveis del benefici lliguen en un tot aquest quadre on s'expressa la moral i la pràctica quotidiana dels parroquians.

La presència quotidiana de la Parròquia en la vida dels vilatans arriba a convertir-la a vegades en una «casa del poble», de la qual se'n fa ús per variades activitats, com a refugi, graner, pessebre, etc. Això produeix en algunes parròquies una progressiva degradació que es reflecteix en algunes de les disposicions de les Constitucions Sinodals, de les quals ja parlaré més tard⁸.

He dit que la parròquia és un ens quasi autònom, almenys el seu funcionament quotidià intern així es manifesta. Però, d'altra banda, és l'últim graó que conforma la jerarquia episcopal i també la base d'aquesta.

Segons els Nomenclators del segle XIV, publicats per Pons i Guri⁹, cap a finals del segle XIV, en el moment de màxima proliferació parroquial, hi havia a la Diòcesi de Girona unes 417 parròquies. Aquestes s'intengren dins de quatre ardiaconats diferenciats: l'ardiaconat de Besalú és el que compta amb una major densitat parroquial (2 parròquies per cada 10 Km²): en una situació intermèdia estan els ardiaconats de Girona i d'Empúries, amb característiques topogràfiques menys accidentades (hi ha una parròquia cada 9 i 10 km², respectivament)¹⁰.

⁸ Es troben en elles Cànon que tracten punts específics de la vida de la vila que poden degradar les funcions parroquials: La prohibició de portar armes dins de l'església, tan a clergues com laics (Cànon 24 i 28, p. 80 i 81); la prohibició de fer fires i mercats en diumenge (Cànon 57, p. 32). TOMÁS NOGUER i JOSEP MARIA PONS GURI: "Constitucions Sinodals de Girona de la primera compilació", *A.I.E.G.*, vol. XVIII, Girona, 1966-67. Un exemple concret d'una parròquia-santuari en estat molt deteriorat en el segle XV, el tenim en Santa Maria de Collell. Sembla que aquest santuari arriba a la mitad del segle XV en un estat de total abandonó, essent utilitzat com a refugi de ramats i pastors. LUIS G. CONSTANS, M.D.: *Historia de Santa Maria de Collell*. Ed. Centenario. Girona, 1953.

⁹ JOSE MARIA PONS GURI: «Nomenclátore de la Diócesis gerundense en el siglo XIV». *A.I.E.G.*, vol. XVII, 1958.

¹⁰ JOSEP MARIA PONS GURI: *Nomenclátore...*, p. 19.

L'activa acció episcopal envers aquestes parròquies es manifesta mitjançant dues vies fonamentals de govern: la primera són els Sínodes, la segona són les visites pastorals.

4. EL CONTROL DE LA DIÒCESI

Els sínodes gironins se celebraven anualment des de mitjans del segle XIII. Això fou conseqüència del Concili de Letrà de 1215 que impulsà la Reforma necessària en el sí de l'Església. A les Esglésies Hispàniques, aquesta es comença a aplicar amb l'arribada, el 1229, d'un llegat de Gregori IX anomenat Joan Halgrin Abbeville. Els Decrets donats per ell omplen, segons Tomàs Noguer i Josep M. Pons i Guri, la vida conònica catalana dels segles XIII i XIV¹¹.

D'aquests sínodes en sortia tot una legislació episcopal que era vigent fins que no fos derogada en un altre: són les Constitucions Sinodals.

De la legislació i els cànons dels Concilis i Sinets s'extreuen els punts importants en els quals se centrava l'acció pastoral dels bisbes, punts que ja he sintetitzat anteriorment, i que aporten principalment;

—Una voluntat d'expansió de la pràctica de la predicació i de la dels sacraments, amb especial atenció al de la penitència;

—Un intent de concienciar sobre la necessitat de l'educació per extirpar la ignorància i per preservar el llatí;

—Una major cura en la moral, vida i honestetat dels clergues. Els nombrosos cànons que tracten d'aquests temes en les diverses Constitucions, desenvolupen aspectes diversos, com el concubinatge, la prohibició de portar armes, la prohibició de pronunciament de judicis de sang, la prohibició de pràctiques comercials i usuràries, etc.;

—Un interès en preservar el patrimoni i els béns de les Esglésies i parròquies;

—Un control en l'ordenació de clergues i en la dotació de beneficis;

—Alguns cànons sobre el patronatge laic i la conservació i benedicció d'esglésies i, finalment

—Una regulació del judici eclesiàstic pels clergues acusats, amb penes i degradacions de càrrecs, segons els graus.

Cada Parròquia constituïa una persona moral. Els llibres de visita ens mostren una mica la vida interna de la parròquia. Les visites pasto-

¹¹ JOSEP MARIA PONS GURI: *Constitucions...*, p. 2 i 3.

rals eren un mitjà de control i, alhora, de govern de la diòcesi. El bisbe o un representant seu, realitzava un recorregut per les Parròquies, en una comprovació «in situ» del funcionament de cada una d'aquestes cèl·lules. El recorregut no podia incloure totes i cada una de les comunitats parroquials, encara que podien arribar a ésser la majoria, itinerari que en aquest cas s'allargava un any o més. La institució de la visita pastoral és complementària amb el Sínodes anuals: són una forma de constatar l'aplicació dels cànons sinodals, i alhora, un subjecte que genera noves disposicions legals. Però a més, el bisbe, durant les visites, celebrava misses i oficis litúrgics exclusius del cap de la diòcesi (com la confirmació), actuant també com a cap espiritual.

Pels parroquians i clergues de la parròquia, la visita del Bisbe era tot un esdeveniment. Havien de rebre i allotjar el Bisbe o l'Arquebisbe i tot el seu seguici, —en el cas de què aquest restés més d'un dia a la parròquia—, cosa que no succeïa molt sovint i que comportava quantioses despeses de manteniment, a més del pagament dels drets de visita.

Per això, normalment, s'avisava a la Parròquia amb antelació de l'arribada del Bisbe i tot seguit els clergues i els obrers s'encarregaven dels preparatius. Això ens dona una mostra de les relacions Bisbe-Parròquia i, per concretar més, el tipus de contacte entre el Bisbe i els Rectors de les Parròquies. La distància entre ells era tan gran com la que hi havia entre els senyor i els seus administradors. Això comportava que, de fet, cap conflicte pogués sorgir entre ells, doncs la jerarquia donava, en últim terme, la raó de pes definitiva.

5. ELS REGISTRES DE VISITA

La font per l'estudi de les visites pastorals són els Registres de Visites, on queden anotades totes aquestes seguint l'itinerari del visitador. A voltes aquest ordre es veu alterat per falles en el relligament del llibre.

Primerament es pot extreure la duració i l'itinerari de parròquies seguit. El Registre que estudio amb més detall, el de 1420, el bisbe en visita un total de 235 (sense comptar el Registre següent de 1421, que és la continuació de la visita efectuada pel mateix bisbe, però que constitueix un altre llibre) entre monestirs, priorats, parròquies i unes quantes capelles.

El nombre de Registres conservats a l'Arxiu Diocesà de Girona dels segles XIV i XV són, per dècades, els següents*:

LES VISITES PASTORALS...

	1300 - 1310	--	
	1311 - 1320	2	
	1321 - 1330	2	
	1331 - 1340	2	
s. XIV	1341 - 1350	3	14
	1351 - 1360	--	
	1361 - 1370	3	
	1371 - 1380	1	
	1381 - 1390	1	
	1391 - 1400	--	26
	1401 - 1410	1	
	1411 - 1420	1	
	1421 - 1430	1	
	1431 - 1440	3	
s. XV	1441 - 1450	1	12
	1451 - 1460	--	
	1461 - 1470	1	
	1471 - 1480	2	
	1481 - 1490	2	
	1491 - 1500	--	

Aquest quadre es una reelaboració del que va publicar Guilleré, amb les mateixes dades. A més, l'autor elabora un quadre més ampli amb dades més concretes de cada Registre: dates límits de la visita, bisbat, visitador/s, nombre de parròquies visitades, número de folis. La informació que contenen ens permet formular les següents conclusions:

a. La institució de la visita pastoral no té interrupció al llarg de tota la Baixa Edat Mitjana, si bé s'aprecia un ritme discontinuu;

b. La visita podia ésser realitzada pel bisbe o per representants seus que formen part del cos episcopal en el segle XIV, i són coajudants seus en el XV;

c. El temps de la visita és molt variable: la primera visita quasi completa dura més d'un any. En tant de temps, la visita poques vegades és contínua. El bisbe té altres obligacions, sobretot la dels sínodes anuals.

* FONT: GUILLERÉ, Ch. «Les visites pastorales en Tarraconaise á la fin du Moyen Áge (XIVe-XVe. siècles) L'exemple du diocèse de Gerone», dins *M.C.V.* XIX, Madrid, 1983, p.

En aquests casos, el bisbe suspèn la visita, o dóna comissió a un clergue per què la prossegueixi;

d. Podem establir tres etapes segons el nombre de parròquies visitades, dos de les quals, -les dos primeres-, ja són apuntades per Guilleré:

- Un primer moment, el primer terç del segle XIV, en el que les visites semblen ésser més completes que posteriorment;

- Després, durant tota la resta del segle XIV, fins a començaments del segle XV, es limita la visita a les parròquies amb problemes. La situació econòmica, demogràfica i també la personalitat dels bisbes, poden explicar aquest relaxament.

- A partir de les primeres visites del segle XV, els bisbes reprenen l'acció de la visita, potser en un intent de restaurar l'ordre moral i els edificis de culte. És un retorn a les tasques de govern moral de la diòcesi en tots els seus nivells, en front de totes les altres forces socials que constitueixen un destorb pel bon funcionament de la diòcesi. Aquest treball es fa molt patent després de la guerra civil de 1472-82.

Però, quin era el contingut de la visita?. Com diuen J. Gadille, D. Julià, i M. Venard: «*L'esprit et donc le contenu des visites ont notement varié au cours de siècles; le schema utilissé s'est progressivement perfectioné*»¹². Al dir això estan fent un balanç de la visita des de l'Edat Mitjana fins al segle XVIII. Realment, el canvi és qualitatiu al llarg dels segles. Però el plantejament de la visita també evoluciona durant la Baixa Edat Mitjana, tal i com ens diu Guilleré, entre el segle XIV i principis del XV (des de la visita de 1314 a la visita de 1402). Seguint aquesta evolució, hom pot anar més enllà de la frontera cronològica establerta, i endinsar-se en el segle XV, on els canvis continuen: prenguem, doncs el Registre de visites de 1420¹³.

Totes les visites dels segles XIV i XV tenen una base comuna. Es tracta d'una enquesta que fa possible a l'autoritat de conèixer l'estat material i espiritual de la parròquia fora de la visita de comprovació.

Els punts de l'enquesta es troben en un qüestionari inclòs a les primeres planes del Registre de 1329¹⁴. En ell, tal i com ho estudia Guillere, l'enquesta es divideix en dos grans aspectes:

¹² J. GADILLE, D. JULIA, M. VENARD: «Un répertoire des visites pastorales» *A.E.S.C.*, 1970, 1. p. 562.

¹³ A.D.G., P. 16.; 30 - 7 - 1.420 al 14 - 3- 1.421; 449 folis; 235 parròquies visitades pel bisbe Andreu Bertran en persona.

¹⁴ A.D.G., P. 4.

- *La visitatio hominum*, que consta de dues parts. El *capitula contra clericos* és la primera: es qüestionen set temes, tres tracten de la resistència, de la condició canònica dels clergues i la qualitat del seu benefici; les altres quatre demanen per la propietat de l'Església i dels objectes litúrgics, pels servidors del sagristà, i per últim, tots els temes relatius a la moralitat dels clergues (concubinatge, blasfèmies, jocs, usura). El *capitula contra laicos* insisteix sobre la moralitat dels parroquians, l'observança de les obligacions i deures envers la pràctica religiosa, i les desviacions d'aquella.

La visitatio rerum. S'ocupa de l'estat material de l'Església, els edificis parroquials i els ornamentals.

Aquest és en essència el contingut de les visites pastorals durant la Baixa Edat Mitjana. El tò de l'enquesta que es passa a la Parròquia s'apropa en alguns moments al dels processos. Això succeeix sobretot en els casos de pràctiques dubtoses o infraccions en els que els testimonis juguen un paper molt important. El testimoniatge és un altre aspecte fonamental en les enquestes. Hi han testimonis eclesiàstics (normalment el Rector) i laics (generalment els *operarii*, que, com veurem, tenen un lloc cada cop més preeminent en la vida Parroquial). El visitador sol anar directament a l'essencial dels problemes en els interrogatoris i anota tot el que el testimoni diu respecte a l'assumpte.

El darrer aspecte general important són les multes i penes imposades pel Bisbe. Existeix tota una degradació de penes, que van des d'uns quants sous a l'excomunió, passant per l'*interdicti ingressibus ecclesie*. Això quant a la *visitatio hominum*. Quan es tracta de la *visitatio rerum*, les penes adquireixen caràcter d'advertiments si en un termini també fixat no es posa solució al problema concret. En el cas de desviacions religioses o morals, s'aplica generalment tot el pes de la pena, que pot arribar, com he dit, a l'excomunió o a la degradació del càrreg.

Així, doncs, aquests són els aspectes generals que es conjuguen en els Registres, tots plegats, creant uns escrits molt peculiars, on s'hi troba des de la part merament formulària, fins el testimoni directe, passant pel nivell merament descriptiu i el punitiu. La font passa per ésser bastant fàcil en la seva lectura i, de fet, així és, un cop hom s'ha iniciat en el formulari i el plantejament dels Registres.

L'estil intenta d'ésser a vegades molt acurat, sense aconseguir-ho del tot. D'altres vegades, és directe i desmanegat. Tampoc hi ha una continuïtat en l'ordre, sobretot en blanc, visites a mig redactar, línies superposades o interlineades o en els marges, sovint amb tintes diferents o lletra diferent, que indica que han estat escrites en un altre moment.

Per això podem afirmar amb J. Gadille: «*cets documents constituent une source de renseignements capitale, non seulement sur la vie proprement religieuse, més aussi sur la démographie, l'économie, l'archeologie et les arts, les mentalités, l'assistance et l'instruction: tous les secteurs de l'histoire ont là un materiau d'une valeur souvent ireemplaçable*»¹⁵.

6. EL REGISTRE DE 1420

Fou en el primer any de Pontificat quan el bisbe Andreu Bertràn realitzà la seva primera visita, com un bon mitjà de donar-se a conèixer directament, i un bon inici de govern. Tanmateix, l'origen jueu d'aquest bisbe (1420-1431), podria ésser una raó de pes que el fés ésser més estricte en el govern de la diòcesi¹⁶.

En veure els registres anteriors, la primera característica que sobresurt del de 1420 és la seva relativa sistematització i ordre en el desenvolupament de cada una de les visites, tot i que dels llibres de visites com a font, no són massa precises.

Els primers registres conservats contenen només aconteixements rellevants que normalment fan referència a irregularitats en els costums morals tan clericals com laics. La visita es fa més extensa en registres posteriors, on s'aplega el major nombre de dades possible en cada parròquia. El resultat és un escrit més llarg, desordenat i anàrquic. Però, a partir del registre de 1401, es percep un interès en l'aplicació d'un ordre, doncs els escrits comencen a ésser més sistemàtics.

El registre de 1420 se centra ja en uns aspectes concrets de cada parròquia, pels quals hi han pautes que es segueixen a totes. Degut a això, la visita s'encuadra dins un formulari més elaborat que en els registres immediatament anteriors. L'enquesta s'escursa i es limita als temes i punts concrets i comuns arreu. Si Guilleré considera el to de la visita de 1401 més tècnic que anteriorment, això s'accentua en la visita posterior. Segons el meu criteri, això és fruit de l'aplicació, no ja d'un esquema particular segons les condicions peculiars de cada parròquia, sinó d'un formulari general per totes: al bisbe Andreu Bertràn l'interessen doncs, uns aspectes determinats que fan evolucionar el plantejament de la visita pastoral.

L'esquema del Registre de 1420 podria ésser aquest:

¹⁵ J. GADILLE, etc.: «Un répertoire...», p. 561.

¹⁶ *España Sagrada*. Publicat per E. FLOREZ, Madrid, t. XLIV, tractat LXXXIV.

En primer lloc, el bisbe visita personalment les parròquies (la forma *personaliter visitavit* apareix a totes les presentacions, juntament amb el nom de la parròquia i la data). El visitador reconeix en primer lloc al sagristà *curatus*, és a dir el rector, que apareix a la pràctica totalitat de les parròquies¹⁷.

Seguidament apareixen els clergues residents: hom distingeix entre el o els domers (*hebdomedarius*) i el diaca (*diaconus*). El terme *stabilitum* ja no apareix en aquest registre. Hom cita primer el nom dels clergues, afegint-hi en anomenar a cadascún, el tipus i valor del benefici. Excepcionalment, les dades entorn al beneficiari poden aparèixer al final de l'escolà (*escolarius*)¹⁸.

Després es fa el mateix amb la relació dels clergues absents, aplegant les dades sobre la seva absència, el temps de no residència, els motius, la possessió de llicència, la data d'obtenció d'aquesta. Tot plegat conforma una recollida de dades ordenada que contrasta amb la dispersió amb que es presentaven en registres anteriors, on moltes vegades ni tan sols apareixen.

El problema entorn dels beneficis és permanent durant la Baixa Edat Mitjana i s'agreuja considerablement al segle XV, fins a poder-se dir amb Chellini, que es tracta de la crisi de la institució beneficional¹⁹. El fenomen ja ha estat estudiat en altres indrets i en altres diòcesis del Principat²⁰. A la diòcesi de Girona també es produeix:

- l'empobriment progressiu dels beneficis;
- l'acumulació d'aquests en una sola mà;
- l'absència o no residència dels beneficiats.

Les pestes, -sobretot la de 1348-, i les inseguretats creen una inflació de beneficis al llarg d'aquest segle XIV, que provoquen altres fenòmens més enllà d'aquest segle. La inflació es produeix sobretot en els beneficis a càrrec sense cura d'ànimes, on la col·lació pot ésser de patronatge laic. Normalment, els beneficis amb cura d'ànimes eren instituïts per organismes eclesiàstics, capítol, bisbe, o certs monestirs. Des de finals del segle XIV i durant la primera meitat del següent, el valor de aquests humils

¹⁷ Hi ha casos d'absència de rectors, com a la parròquia de Sant Pere de Begur, (A. D. G., P. 16, f° 2r.), o en la de Santa Maria de Vilert (A. D. G., P. 16, f° 81r.). En la majoria d'aquests casos hi ha un sagristà auxiliar que fa els serveis en lloc del rector.

¹⁸ Així succeeix a la visita de A. D. G., P. 16, f°.

¹⁹ JEAN CHELINI: *L'Eglise au temps des schismes, 1294-1449*. Ed. Armand Colin, col. «U», Paris, 1982.

²⁰ MANUEL RIU I RIU: *Las comunidades religiosas del Antiguo Obispado de Urgel (siglos VIII al XVI)*. Universidad de Barcelona, Secretaria de Publicaciones, Facultat de Filosofia, 1961.

beneficis encara es redueix més, en proporció a l'increment del cost de la vida. L'afebliment de la moneda provoca la disminució de les rendes fixes en diner, ocasionant desplaçaments del baix i mitjà clergat, com a surtida per compensar l'empobriment. I així, s'aguditza l'absentisme i el fenomen de la no residència, agreujat pels buits i desequilibris demogràfics. A més, la possibilitat d'obtenir altres beneficis en diferents localitats del bisbat, i encara en altres bisbats, fa que, al fet de la no residència, se li afegixi l'acumulació de beneficis en una sola persona.

Un bon exemple el tenim en la visita de Sant Martí de Peralada, en el registre de 1420²¹. La relació de tots els clergues, tan presents com absents, ocupa tres planes del registre. Es tracta d'una església força important, ja que el total de residents és de 45: el rector, tres domers, un sagristà, un claver i 39 beneficiats en els diferents altars. En l'acte de la visita s'hi troben tots els clergues amb cura d'ànimes i 12 dels beneficiats, essent absents els altres 27.

Beneficiats en els Altars de Sant Martí de Peralada

ALTAR	BENEFICIATS ABSENTS	BENEFICIATS PRESENTS	TOTAL DE BENEFICIS
Santa Maria	5	5	10
Santa Maria			
Magdalena	1	3	4
Sant Nicolau	2	1	3
Sant Andreu	1	1	2
Sant Miquel	--	1	1
Sant Martí	--	1	1
Sant Pere	3	--	3
Sant Jaume	4	--	4
Sant Joan	4	--	4
Sant Cos			
de Crist	1	--	1
Tots Sants	1	--	1
Sant Esteve	2	--	2
Santa Margarida	1	--	1
Santa Creu	2	--	2
	27	12	39

FONT: A.D.G., p. 16, Fols. 26 r.-33 v.

²¹ A. D. G., P. 16, P. 26r. - 33v.

Les rendes dels beneficiis dels presents, varia de 70 a 50 lliures (en els curats), i de 30 a 15 lliures, en el cas dels beneficiats. En canvi els beneficiats dels absents oscil·len entre 10-50 sous, com a mínim, i 17-22 lliures com a màxim, amb predomini de la cota de 5-12 lliures. Cal observar que, tenint en compte l'entitat de la parròquia, el valor dels beneficis és relativament baix.

D'entre els absents en el moment de la visita, una gran majoria es troben en ciutats com Girona, Barcelona, Castelló d'Empúries, i àdhuc Perpinyà, Elna o Mallorca, encara que una part considerable resideixi a les parròquies rurals dels voltants. És probable que en la majoria d'aquests casos la seva parròquia de residència actual fos alhora el seu lloc d'origen. Aquest és el cas de Jacobus Salelles, esmentat en la visita de la parròquia de Sant Cebrià de Lledó²². L'esmentat clergue, que ocupava la dignitat de sagristà curat de la parròquia, n'era absent i es trobava a Sant Sadurní sense llicència. Es dona la circumstància de que en el terme de Sant Sadurní radica el lloc de Salelles, conjunt de masos situats a la vall del Daró, el més important dels quals en té el nom: Can Salelles. Molt probablement, doncs, el sagristà en qüestió procediria del sobredit mas, de Sant Sadurní, i estaria en el seu lloc d'origen en l'acte de la visita.

En el cas dels centres urbans importants, les nombroses llicències d'absència poden estar molt relacionades amb la realització d'estudis i la necessària educació dels clergues. Sembla que el nivell d'instrucció del personal eclesiàstic a la diòcesi de Girona era prou bo, segons que ha afirmat Guilleré²³. De fet, la majoria dels curats, i sobretot els rectors, son anomenats *discretus* en el Registre de 1420.

Malgrat tot, l'absència en el benefici, ja sigui per raó d'estudis, per circumstàncies econòmiques, per deixadesa dels clergues, o per la difícil situació general, origina força conflictes en el si de les comunitats parroquials i també en la relació amb els nivells jeràrquics superiors. L'actuació del bisbe Andreu Bertran, que hem qualificat com de enèrgica, es reflecteix aquí en un intent de posar ordre, d'inventariar i localitzar a tots els clergues en cadascuna de les parròquies de la seva diòcesi. Tot i que l'absència es dona majoritàriament entre els detemptors de beneficis de menys valor, aquesta tendència (ja apuntada per Guilleré en parlar del

²² A. D. G., P. 16, f° 5v.

²³ CHRISTIAN GUILLERÉ: *Les visites...*, p. 19.

segle XIV)²⁴, continua i s'aguditza en el segle XV, però d'entre els absents, només una minoria son requerits a comparèixer personalment per manca de llicència dispensatòria. Quan això es produeix, el bisbe ordena que els seus benefets siguin «arrestats».

Finalment es constata, sobretot a les parròquies importants, com Sant Martí de Peralada, l'existència d'una veritable comunitat clerical que viu i treballa en i per la parròquia, amb els inevitables conflictes entre els seus membres.

6.1. *L'estat material de les parròquies*

La segona part de la visita abasta tota la *visitatio rerum*. Aquesta es compon de l'enumeració dels objectes litúrgics i la visita del Bisbe pròpiament dita, en la qual fa un repàs dels objectes i dels edificis. Així, en el Registre de 1420, es presenta aquesta part d'una forma tècnica i objectiva a més de concreta.

La descripció dels ornamentals i valoració del seu estat i qualitat es fa sempre en el mateix ordre:

- El *Sacrus Corpus Christi*
- La Custòdia, El Chrisma, i Sants Olis.
- Les fonts baptismals.
- L'altar Major.
- Els altres altars.
- Els panys i altres ornamentals.
- Els llibres.

Aquests ornamentals són els visitats comunment en les parròquies. En el cas de les capelles i esglésies sufragànies, encara que hi ha molt poques visites a aquestes, desapareixen aquells elements que òbviament no poden existir (les fonts baptismals,...). En aquesta descripció dels ornamentals, així com dels edificis i la resta d'objectes, hom tracta només els aspectes problemàtics. És per això que no hi ha lloc per a una enumeració detallada de tots els elements de la parròquia, com succeïa en els registres del segle XIV.

L'estat dels ornamentals, que no semblen haver evolucionat essencialment, és parell en la majoria de les parròquies de llocs i viles rurals. Habitualment, el bisbe ordena que s'obri una custòdia d'argent digne, que hom col·loqui un tabernacle fix sobre l'altar, fa netejar les fonts baptismals, posar-hi un pany nou o proveir-les d'aigua neta, mena fer un parell

²⁴ CHRISTIAN GUILLERÉ: *Les visites...*, p. 18.

de peces de roba pels altars, relligar llibres o aconseguir els que manquen. Aquests defectes són gairebé generals, amb la qual cosa podem intuir l'empobriment de la parròquia, l'abandó i deixadesa dels clergues, la manca de recursos. Altrament, les conseqüències econòmiques de la reparació i provisió d'objectes litúrgics genera tot un treball artesanal lligat a la parròquia, tan en la vila com en la seu episcopal. Així, l'activitat parroquial també s'interrelaciona amb l'artesania i el comerç de la zona, alimentant la demanda de certs productes de luxe, a més de produir una valiosa documentació contractual que avui és a la base de molts estudis de l'art²⁵.

L'estat de conservació dels edificis no és tan eficient com la dels ornaments, però si prenem els registres anteriors com a referència, el de 1420 conté més casos de deixadesa de les construccions parroquials. En aquest capítol apareixen les teulades a reparar, les sagristies o els hospitals. També en aquest tema, hom fa un tractament distint dels anteriors llibres, doncs només notifica els edificis que presenten quelcom de problemàtic, amb la qual cosa no és possible inventariar totes les dependències parroquials existents, a partir d'aquest registre.

Una cosa semblant succeeix amb la institució d'almoines o ciris o amb les notícies entorn a l'existència de confraries: tots aquests aspectes apareixen, bé en tan que partíceps de conflictes que afecten a la convivència dels membres de la parròquia, o bé per al·lusions indirectes. Quasi sempre apareixen involucrats en problemes de tipus administratiu i econòmic que es donen a conèixer en aquesta part de la visita, és a dir, en la anotació de l'estat material de la parròquia, però es desenvolupen en els interrogatoris.

Així, trobem un cas en la visita de Sant Cugat d'Albons on diverses parts i persones reponen entorn al conflicte desencadenat al voltant d'una peça de terra venuda per Dalmau Guerau, beneficiat de la confraria de la dita parròquia. Sembla que la dita terra era el benefici de l'altar de Santa Maria, el possessor del qual era absent, i que, a més la peça havia sigut malvenuda. Els testimonis que apareixen són el dit Dalmau Guerau, els obrers de la parròquia²⁶ i, fins i tot, un tercer testimoni laic que considera la venda de la peça de terra com a fraudulenta.

²⁵ CHRISTIAN GUILLERÉ: *Les visites...*, p. 23.

²⁶ En l'interrogatori als obrers, aquests declaren sobre la vida dels clergues: *Dalmacius Guerau fuit olim infamatus de quandam femina vocata Agnete ex qua habet tres filios cum qua nescit nec dici audivit quod nec intersit in aliquo loco a Sindero proximo preterita citra, et quod sacrista etiam fuit infamatus de quandam serva sua de qua ut dicitur dictus dominus episcopus eum castigavit. Secundum modo creditur omnes vivere continet nec scit contrarium. Item dix quod dictus sacrista iurat, ut ipse testes audivit*

Un dia després, el bisbe visita Sant Feliu de la Garriga, on també troba deficiències de caire econòmic que provoquen conflictes en el sí de la parròquia. Aquesta vegada es tracta de la repartició d'uns diners que havia llegat una dita «marquesa». Segons sembla, aquesta dona donà 4.000 sous dels quals 100 foren distribuïts en dues parts: 50 sous per misses anuals en l'església parroquial, i els 50 restants per la institució d'un benefici (*ebdomada*), el de Santa Maria, en el que se celebraria una missa anual. En el moment de la visita, el beneficiat corresponent era absent i els curats de la parròquia celebraven les misses. Aquests acusen la confraria de Santa Maria d'ésser la que rep els 100 sous, però aquesta ho nega. És en aquest estat de coses, quan intervé el bisbe per a solucionar l'afer, en el que les parts implicades semblen arribar a un acord, unint el benefici de Santa Maria amb el de Sant Joan Baptista de la mateixa parròquia, que també patia certes deficiències econòmiques i de serveis²⁷.

També sobre la institució d'almoines, ciris, etc. trobem casos conflictius. Els ciris i llànties s'institueixen a tot arreu encara que sovint el seu funcionament resulta defectuós en un període de temps. Aquest cas és el de la parròquia de Sant Climent de Tor on hi havia un ciri que la vídua de Dalmau Corell instituí i que cessà feia dos anys. El bisbe demana a tots els interessats que es presentin. També en aquesta església s'havia instituit una almoina de tres migeres de blat i, en el moment de la visita, feia 30 anys que cessà, encara que ja s'havia iniciat procés²⁸.

Tornem al tema de les confraries, fenomen generalitzat a l'Europa baixmedieval i, per tant, ben estudiat. Les que apareixen en el registre de 1420 són de circumscripció parroquial. És cert, com diu Adam o Chellini²⁹, que es tracta d'una comunitat solidària amb fort caràcter religiós. Però potser no és un conjunt internament harmoniós ni democràtic: els conflictes que sorgeixen entre els clergues beneficiats d'una confraria i la

molticiens per caput et alia membra Dei. Et audivit dici a pluribus dicte parroquie de quibus non recordatur ad presens quod dudum dictus Dalmacius Guerau presbiter jurat quinque corpus Dei. Item dixit quod dictus sacrista vendidit unum campum terre cuidam Raimundo Felicis pretio XXX libras de quibus debet facere XXX solidos censuales et tasca et bracage et mija calcadura dicto beneficio. Et dicitur quod en Pellicer dels Borns dedisset ut offerebat dare dicto beneficio pro dicto Campo L libras et alia pro ut dictus Raimundus filicis. Item ut dixit unam vineam dicti beneficii quam retinuit penes se dictus sacrista et facit tres medias quarterias frumenti dicto beneficio pro dicta vinea. Et Petrus Roques promittebat ipsi beneficio pro dicta vinea duas migeras frumenti annuatim vel X libras precio et unam negeriam frumenti annuatim. Cetera ignorare se dixit. A.D.G., P. 16, f° 19r-v.

²⁷ A. D. G., P. 16, f° 21r-22v.

²⁸ A. D. G., P. 16, f° 23v.

²⁹ Vegis: CHELINI: *L'Eglise au temps...*, PAUL ADAM: *La vie paroissiale au XIVe siècle*, Sirey, col. «Histoire et sociologie de l'Eglise», vol. III, 1964.

resta dels membres no són gens estranys³⁰; tampoc és ignorat el cas en el que les confraries s'immiscueixen en els problemes d'una parròquia i, fins i tot, de vegades són elles les causants. L'esperit generós, profundament religiós i modèlic d'aquestes institucions, es posa en dubte a la vista de nombrosos fragments de les visites del registre. El què, d'altra banda, es confirma és la gran autonomia d'aquestes confraries respecte del quadre parroquial i la composició jerarquitzada, no pas igualitària, en el seu sí i en la trajectòria d'aquests moments. Dóna la impressió de que ni el bisbe no els pot exigir una col·laboració directa en els assumptes de la parròquia, mentre que elles tenen el poder d'exercir una pressió gens menyspreable dins d'aquest marc. Les confraries institueixen beneficis en els seus altars i originen conflictes quan el beneficiat no aconsegueix els seus deures o negligeix d'alguna manera. També és comú de trobar conflictes quan les confraries retenen diners que no els hi pertoquen i que generalment pertanyen a la parròquia en forma de institucions de beneficis, almoines i altres obres pies. A la base de tots aquests conflictes es troba potser la situació d'empobriment de la parròquia, sense que poguem interpretar aquests fets més enllà del que pretenen les fonts: es tracta d'una descripció, -no una anàlisi- dels conflictes, en tant que impedeixen el bon funcionament quotidià de la parròquia, sense que hom profunditzi més. I potser, després, hom pren les mesures oportunes per a solucionar ràpidament el problema i, -com que sempre n'hi han-, hom cerca als responsables.

En tots els aspectes, tan materials com administratius, a on cal modificar o solucionar inconvenients, s'apliquen penes o multes i terminis de temps. Aquestes multes i terminis per a la correcció del que faci falta són molt variades. Van des de uns pocs sous per a renovar *in state singulis* el Sant Cos de Crist cada vuit dies, fins a fer un tabernacle nou en un any, sota pena de *interdicti ingressus ecclesie*. Aquesta última és potser la més freqüent en la majoria dels casos relatius a objectes, com llibres a fer, o nous panys a fabricar per l'altar major, o llànties a aconseguir, o casulles i cànzes a reparar: tots aspectes que es consideren fonamentals. Les penes de pocs sous són imposades en casos poc greus, però de negligència en aspectes importants. Les multes intermèdies són escasses, com per exemple, el deure de relligar alguns llibres sota pena de 10 lliures³¹.

³⁰ Vegis nota (25).

³¹ Hi ha certs casos en què el bisbe mana relligar llibres o fer unes «constitucions», etc. sota pena de 7, 10 o més lliures. Així succeeix a la visita a Sant Pere de Bagur o a la de Sant Pere de Juià: A. D. G., P. 16, fols. 3v. i 52r. respectivament.

Veiem, doncs, que les multes són en numerari i de tipus econòmic sense gairebé cap excepció, tipus que ja apareix en les visites del registre de 1401 i amb característiques similars.

I els laics? Més endavant s'apreciarà el paper primordial dels testimonis laics en els interrogatoris. Tanmateix, també dins del tema i apartat que tracto ara, hi han participants no clericals. Aquesta intervenció laica es concreta, en els llibres de visita, en la figura del obrer. Josep Maria Marquès ja apunta la seva importància en els aspectes tècnics i administratius de la parròquia³². Es pot dir que, d'una banda, l'administració i control dels diners i bens valuosos de la parròquia, i d'altra el bon estat i manteniment dels edificis parroquials, corria a càrrec de la institució de l'obreria, que solien ésser, generalment, un parell d'obrers per parròquia. També Guillere escriu respecte a la evolució i significat de la institució: *«une separation tres nette existe depuis fort longtemps a Catalogne entre la charge des âmes, que revient au curé, et son support matériel, qui est de la compétence de la fabrique, on voit les «operarii» intervenir dans la première-moitié du XIV siècle, mais leur rôle est mieux mis en évidence lors de visites qui suivent surtout celle de 1.401-1.403: les visiteurs s'adressent directement a eux pour regler tous les problemes matériels»*³³. De fet, hi ha una evolució en el paper d'aquests obrers. En el segle XV, tal com diu Guillere, el seu rol és no solament més definit, sinó més important. Però sembla que aquesta funció no hagi estat instituïda oficialment. Les Constitucions sinodals i conciliars en parlen molt poc: el Bisbe Arnau de Montrodon (1335 - 1348) és el primer que estableix l'elecció de *operarii* cada any en cada una de les parròquies de la Diòcesi de Girona, *...per universitatem uniusque parroquie due operarii ex parochianis ipsius ecclesie*. Les raons que al·ludeix són la deixadesa, els danys i despeses que pateixen les parròquies. Estableix que aquests obrers tinguin potestat en els negocis de l'Església: *«...tam in reparationibus, quam in libris, ornamentis, et aliis necessariis ipse ecclesie, provideant et audiant rationes seu computa operariorum anni preteriti...»*³⁴

Aquesta Sinodal es va tornar a recollir, idènticament, en les Constitucions del Bisbe Ennec de Vallterra (1362 - 1369). A part d'això, no tenim cap altre informació, llevat de la que estableixen les Constitucions Conciliars de Tarragona, en els Concilis de 1243 i 1330. En ells, es fa constar la

³² JOSEP MARIA MARQUÈS: *L'Església a Vilobí d'Onyar*. Cassà de la Selva, 1978.

³³ CHRISTIAN GUILLERÈ: *Les visites...*, p. 20.

³⁴ JOSEP MARIA PONS GURI: *Constituciones...*, p. 90, nº 45.

prohibició que cap laic participi en l'administració i el govern de l'església parroquial³⁵.

Així, doncs, sembla com si la iniciativa d'instituir una obreria hagués estat popular, extraoficial, podriem dir, ja pels clergues de la parròquia (per comptar amb ajudants en les seves tasques), ja fos la comunitat de parroquians, per a controlar els diners i objectes de la parròquia. De fet, en el Registre de 1420 i també en l'anterior de 1401, els conflictes per apropiació o especulació amb béns, ornaments i rendes que pertoquen a la parròquia per part d'algun clergue no són estranys. I normalment són els obrers els qui els denuncien al Bisbe. Potser la institució sorgís en alguns indrets de la Diòcesi i els Bisbes la generalitzaren. És així que s'arriba al segle XV, potser el moment àlgid d'aquesta institució, en què és el Bisbe personalment qui demana a la comunitat parroquial d'escollir obrers en les parròquies on no n'hi ha. El cas apareix en el Registre de 1420, en la visita de Sant Pere de Begur: el Bisbe ordena que *iuxta consuetudinem*, tota la comunitat de Sant Pere de Begur i Regencós, elegeixi dos obrers, un per cada *universitatis*. Mana a més que es faci «*due claves diverse de scripio sive techa dicti operis quarum unam unus in alius aliam ex ipsis operis teneat ita quod nichil a dicta techa nisi ambo insimul fuerint extrahatur*»³⁶.

És en la Baixa Edat Mitjana quan sorgeix aquesta figura nova de l'obrer que, a la Diòcesi gironina, sembla perfilar-se clarament en el segle XV. També la institució beneficional es conforma a la baixa Edat Mitjana i és al segle XV quan es manifesta en una crisi important, com ja hem vist. És possible que aquestes dues evolucions inverses tinguin força punts de connexió: la disminució de la participació dels beneficiats -i fins i tot dels curats- en els aspectes no estrictament religiosos de la parròquia deu estar relacionada amb l'increment de la participació laica; les irregularitats en el comportament dels clergues dins, en un marc que sembla afectar a tota una comunitat, pot provocar una reacció entre aquests laics que els duu a prendre paulatinament el control d'alguns aspectes de la vida parroquial.

No hi han dades suficients en el registre per a conèixer la posició social i econòmica que els obrers ocupaven dins del grup parroquial, ni el tipus de retribució que rebien per realitzar les seves tasques. Només

³⁵ JOSEP MARIA PONS GURI: «Constitucions conciliars tarraconenses. (1229-1330)» a *Analecta Sacra Tarraconensia*, vols. XLVII-XLVIII, 1974 i 1975 respectivament. pp. 65-128 i 241-263 respectivament.

³⁶ A. D. G. P., 16, p. 4r.

podem saber el nom de cada un d'ells seguit de la indicació «*laicus operarii*». Sabem que aquesta institució rebia rendes i diners a través de les deixes testamentàries de l'època, tal i com diu Guillere; però es tracta de deixes destinades a invertir en la institució i no de retribució personal dels obrers. Amb tot, l'obreria és la institució laica més directament vinculada en el funcionament de la parròquia.

6.2. *Els interrogatoris*

En aquest punt el visitador interroga els presents, tant laics com clergues. Normalment, apareixen dos interrogatoris en aquest Registre. Un es fa als laics que, en la majoria de les parròquies, són els obrers (un o dos). El testimoniatge dels obrers es fa sota jurament. L'altra es fa al Rector i, en cas que aquest fós absent, al clergue substituït o el que segueixi en importància. Sembla que el visitador ja ha estat informat prèviament dels problemes concrets de la parròquia en la que es troba, problemes que es plantegen directament als testimonis.

L'interrogatori afecta normalment al que he anomenat *visitatio hominum*, i compren els punts de l'enquesta *capitula contra clericos et laicos*, als quals ja m'he referit. Però aquests punts es desenvolupen atenint-se als problemes concrets i al formulari que s'aplica al llarg de tot el Registre. Com sempre, el visitador va directament als punts essencials i concisos, sense eludir cap problema.

Els temes que interessin i que resulten també més problemàtics es formulen en una sèrie de preguntes que són quasi les mateixes per a clergues i laics. Aquestes questions són proposades a cada una de les parts per a interrogar sobre l'altra, és a dir, es pregunta als clergues sobre els laics i altres clergues, i als laics sobre els clergues. De vegades, si es tracta d'un problema greu, pot aparèixer una tercera part testimoni, que sol ésser un representant de l'autoritat de la vila (el Batlle, etc).

Generalitzen els casos concrets, hom podria fer el següent esquema de preguntes:

- a. Interrogatori dels laics:
 - Si els clergues i beneficiats fan bé els serveis i oficis.
 - Si imparteixen els Sagraments i diuen les misses oportunes, explicant sobretot l'exercici del Sagrament de la Confessió³⁷.

³⁷ Es dona especial atenció al Sagrament de la Penitència, que en aquests segles baixmedievalls frueix d'uns canvis fonamentals. A partir de llavors s'introdueix la pràctica generalitzada de la confessió personal i individual. Tan en els Canons conciliars i sinodals, com als registres de visites, això queda reflectit.

- Sobre la vida, fama i honestedat dels clergues.
- Sobre usura, sortilegis, màgia, concubinatge i altres pràctiques pecaminoses del clergat.

b. Interrogatori al Rector, etc.:

- Si els beneficiats compleixen en el seu benefici.
- Si fan bé els serveis i oficis.
- Sobre la moral laica.
- Sobre la moral dels clergues.

En aquestes preguntes formulàries, apareixen variants quan s'aborden els casos i problemes concrets. Els temes que apareixen són molt variats, diversos i específics: impossibles de quantificar. Van des de la regularitat amb què cremen les llànties, fins a la moralitat d'un clergue determinat, passant per sospites de pràctiques màgiques, freqüents casos de concubinatge del clergat, o el ja conegut cas d'especulació i alienació de bens aliens que pertanyen a la parròquia com a institució autònoma.

La primera observació que destaca és la manca d'interès per la vida i moralitat dels laics parroquians. El centre d'interès dels visitadors està en la situació i vida del clergat. La religiositat i moralitat laica, més ben atesa en els registres del segle XIV, es relega a un pla molt secundari en el segle XV. I en el registre de 1420 es redueix a unes poques preguntes als clergues en un to molt general i, fins i tot, poc interessat. Hom els hi pregunta per casos d'excomunió i per la participació dels laics en els oficis de l'església i els sagraments, amb una ignorància gairebé intencionada sobre els costums i comportaments morals del poble. Les respostes, o almenys allò que queda anotat al registre, també són ben escasses. De vegades els clergues donen noms de gent excomunicada o que fa temps que no assisteix a missa.

Aquestes anotacions, poc precises, no ens poden donar una idea ni tan sols aproximada dels costums del moment. El que podria constituir un dels motius bàsics i originals de les visites pastorals, com és el costum i l'educació religiosa dels laics, va desapareguent paulatinament dels registres, fruit d'una evolució, tant en l'aparell i les tasques burocràtiques del bisbat, com pels canvis soferts en les institucions parroquials.

L'enquesta sobre els clergues és més clarificadora: en ella s'aborda el tema de la moral del clergat. Malgrat la dificultat per a classificar tots els casos concrets degut a la seva diversitat, la informació que en treiem sobrepassa el caràcter merament anecdòtic.

El seu primer interès rau en què és potser la part de la visita enregistrada que més s'allunya del formulari i, per consegüent, dels aspectes for-

mals i sistemàtics que s'apliquen en el registre. S'intenta de reflectir el que diuen els testimonis, tant laics com clergues, entorn al problema concret que tracten, i això fa que la forma sigui més elàstica i l'estil esdevingui poc acurat. És aquí on el llatí, prou deformat, es torna ja «macarrònic», derivant en molts moments cap a una singular barreja de llatí-català. De vegades, quan es transcriu el testimoniatge directe d'una persona, sobretot en assumptes greus, l'escrivà ho fa en català i amb les mateixes paraules amb que el testimoni parla. Sembla evident aquí que l'escrivà ha prèns notes directes de la declaració del testimoni. Heus-ne aquí un bon exemple: Joan Martí, Sagristà de Sant Cebrià de Lledó, és acusat de pràctiques màgiques il·lícites i de sodomia. S'interroga els obrers de la parròquia i al Batlle de Sant Cebrià: «... *et dix primo dictus Martinus Barcelo deponens quod hodie sunt octo dies preteriti quam ipse deponens erat Gerunde al munar et audivit dici an Palau Fabro Gerunde quod ipse en Palau audiebat dici a Bartholomeo Braudini de Vallcantra scolare nunc comorant cum dicto Johane Martini Colligebat de rore aquae de celo cadente in termino Sancti Cipriani de Letone et posuit in quandam anforam et misit in ipsam aquam unam ratapanyadam dicens ipsi puero si tu dius res de aço yot degollare*»- «... *et dixerunt audivisse dici a Petro Brasa filio Vincenti Brasa quondam et Montserrat Alberti filio uxor / Guillermi Costa / dicte parrochie et duobus aliis pueris quorum unus est Ormedus de Sancto Cipriano des Ays et alius filius den Font de Sancta Yagucta quorum nomina ignorant et a quondam sclavo emptio Guillelmi den Mont dicte parrochie quod permittedat dictus presbiter regens sacristiam aliquas peccunias ipsis pueris et quod permetterent eum uti carnaliter cum eis dicens venits al llit que tan tost haurem fet e que los dits fadrins fugiren no volens lacomplaire*»³⁸.

Al llarg de tota l'enquesta que es realitza en torn als fets sospitosos d'aquest lloc de Sant Cebrià de Lledó, no apareixen testimonis directes dels delictes, sinó gent que ha sentit dir o parlar sobre tal o tal fet. I respecte de l'acció pastoral i el bon compliment dels deures religiosos per part de l'acusat, els parroquians semblen estar dividits sobre si fa o no bé els oficis.

Malgrat tot això, Joan Martí (el sagristà) fou processat i empresonat al castell episcopal, i rebé la pena de presó perpetua. Una nota final escrita en altre tinta i lletra diferent de la resta del llibre, ens ho fa saber. Aquestes notes apareixen molt accidentalment a les visites del registre, sempre per ratificar, aclarir o completar algun aspecte de la informació principal.

³⁸ A. D. G., P. 16, f. 6r.-v.

El cas d'aquest sagristà no es pot prendre com un exemple comú, doncs la gravetat del tema el fa excepcional. En canvi, si que és un bon motiu per a subratllar la importància de la font dels Registres de visites, un mitjà molt ric, per l'estudi de diversos aspectes històrics. Guillere, en el seu treball al qual tans de cops m'he referit, dibuixa les línies d'evolució de l'enquesta, concretament de la *visitatio hominum*, des del segle XIV a principis del XV. La conclusió que en treu és que el segle XIV l'enquesta integrava la religiositat i la moralitat pagesa, i en el segle XV aquesta desapareix quasi completament. Amb la qual cosa no es pot seguir l'evolució, que ell inicia pel segle XIV, dels temes plantejats sobre la moralitat laica, com l'usura, consanguinitat, concubinatge, etc. És cert, que la única preocupació dels Bisbes i demés visitadors, en els primers Registres del segle XV, se centra, primer de tot, en el clergat, i després en aspectes molt generals de la religiositat popular, en tant que afecten el bon funcionament de les tasques dels clergues (tal com hem vist). Però, si volem referir-nos als estudis que es vulguin fer sobre aquest grup que conforma al clergat parroquial, els llibres del segle XV aporten una informació quasi completa en els camps de la demografia, sociologia religiosa, mentalitats, mobilitat social, etc. És possible que la informació es dongui més en forma d'inventari burocràtic, però també és més sistemàtica, fiable i precisa que en Registres anteriors. I concretament, en la darrera part trac-tada, la que es fonamenta en els interrogatoris, hi ha tot un estudi a fer sobre la realitat social i moral del clergat: els seus costums, el seu compliment de càrrecs, el seu capteniment sexual, la seva inserció i consideració dins del grup de parroquians i vilatans, etc.

7. DARRERES CONSIDERACIONS

Tots els aspectes continguts en aquest treball resulten molt parcials a l'hora de fer una aportació concreta a la història d'aquest segle XV, tan crític i fonamental en la zona que ens ocupa. Però crec que constitueix un punt de pertença, una presa inicial de contacte si es vol, que, en un esforç ulterior, ha de permetre un major apropament a la realitat quotidiana d'aquella gent que es movia a l'entorn de la institució parroquial.

I tant el baix clergat com els obrers, confraries i demés parroquians, coparticipen, en nivells paral·les, del mateix món que te el centre en la parròquia. A través del estudi d'aquest registre de visites de 1420, no es pot establir cap tipus de relació jeràrquica entre tots aquests grups. Qual-sevol regla de poders o ordre piramidal desapareix en aquesta font. Cada

un dels grups pertany a «móns» diferents i desenvolupa el su paper d'una manera natural, i encara que, com s'ha vist, no hi ha una diferenciació rígida de les funcions establerta per totes les parròquies, tots els grups que les componen tenen el seu lloc i la seva raó de ser-hi. Les friccions entre ells es produeixen per una «estira i aflixa» d'interesos discordants sobre un mateix objecte. Són aquests casos que el bisbe ha de solucionar. L'autoritat entra en joc per a fer d'àrbitre i establir les competències. També es produeixen els casos contraris, en els quals el bisbe ha d'intervenir per tal d'omplir certs buits en la institució parroquial (creació d'obrerries, establiment de nous beneficis, etc.). És ben clara la intenció de l'autoritat de la diòcesi de fomentar i restablir la vida comunitària de la parròquia, que en el segle XV pateix moltes irregularitats.

Malgrat això, la impressió que en trec de tot aquest món, vist des de l'òptica dels registres de visites, és que les parròquies són «cèl·lules vives», que funcionen automàticament i que, en la majoria dels casos, juguen un paper important en la convivència de les viles i aldees.

La parròquia és un ens que sembla estar molt lluny d'una veritable i profunda crisi, malgrat els petits desgavells conjunturals que pateix. Aquesta crisi, de la qual en parlen els grans autors, ve determinada per l'empobriment general, que fa que, tant la comunitat de parroquians com la dels clergues, tinguin dificultats per sobreviure amb dignitat i es desinterressin de les tasques parroquianes. Ambdues idees generals estan molt relacionades i provoquen mil i un incidents i realitats que sovint estan molt lluny de les realitats dels poderosos i les autoritats.

Seguim doncs per aquest camí.

L'apariència d'organisme autosuficient i actiu, amb funcionament quasi democràtic o almenys amb àmplia participació popular, és la que em dona el Registre referent a les parròquies gironines. Això no obstant, l'important caràcter de formulari d'aquesta font fa que la validesa d'aquesta idea sobre la realitat podria ésser molt parcial. No s'ha d'oblidar, arribats en aquest punt, que és el visitador i els seus escriptors els qui dissenyen el Registre i, per tant, la visió que en tenim és sempre des d'una òptica unilateral i partidista. A més, com ja hem vist, els interessos dels visitadors, -en aquest cas del bisbe Andreu Bertran-, són ben determinats: es tracta d'una de les principals tasques del bisbe com a cap de la seva diòcesi. Qualsevol altre plantejament o problemàtica surt de la idea de la visita pastoral i, per tant, no s'ha de reflectir en el registre. Aquest ens presenta la parròquia com un fet aïllat dels altres fets de la vida global de la societat del moment. Sembla que no tingui relació amb altres aspectes.

Resulta difícil, per tant, solament amb aquesta font, arribar a establir la incidència de la institució parroquial en la vida de cada un dels pagesos o ciutadans, o en la vida comunitària d'aquesta gent. De la mateixa manera que ens costa veure la importància del fet parroquial pels sectors preeminents de la societat gironina i catalana de «quatrecents». I, en fi, tampoc és possible establir el paper que tenen les parròquies en la crisi baixmedieval general. El que si he pogut veure, a grans trets, és la incidència d'aquesta crisi en la institució.

La idea fonamental en l'estudi dels llibres de Visites és que, en profunditzar en aquests, hom s'ha de situar en un nivell diferent d'aquells que plantejen grans metodologies i òptiques d'anàlisi a l'hora de endinsar-se en fenòmens purament religiosos, morals, etc. Els llibres de Visites se situen en unes coordenades molt determinades i responen a mòbils exclusivament religiosos, de mentalitat, d'organització diocesana. Altres raons són secundàries. Però no per això deixa d'ésser molt interessant el seu estudi.

RECORREGUT DE LES VISITES DEL REGISTRE DE 1420

- 1.— Sant Pere de Begur
- 2.— Sant Cebrià dels Alls
- 3.— Sant Cebrià de Lledó
- 4.— Santa Pellaia
- 5.— Sant Joan de Belcaire
- 6.— Albons
- 7.— Santa Maria de La Tallada
- 8.— Sant Feliu de la Garriga
- 9.— Sant Climent de Tor
- 10.— Sant Esteve de Marenyà
- 11.— Sant Martí de Peralada
- 12.— Monestir de Sant Bartomeu de Bell-lloc*
- 13.— Sant Cebrià de Torroella de Fluvià
- 14.— Sant Sadurní de Garrigoles
- 15.— Sant Pere de Juià
- 16.— Sant Iscle de Bàscara
- 17.— Santa Eulàlia de Crespià
- 18.— Sant Feliu de Calabuig
- 19.— Santa M. Magdalena de Vilajoan
- 20.— Santa Maria d'Olives
- 21.— Santa Maria d'Orfens
- 22.— Sant Vicenç de Besalú
- 23.— Sant Martí de Capellada de Besalú
- 24.— Sant Pere de Montagut

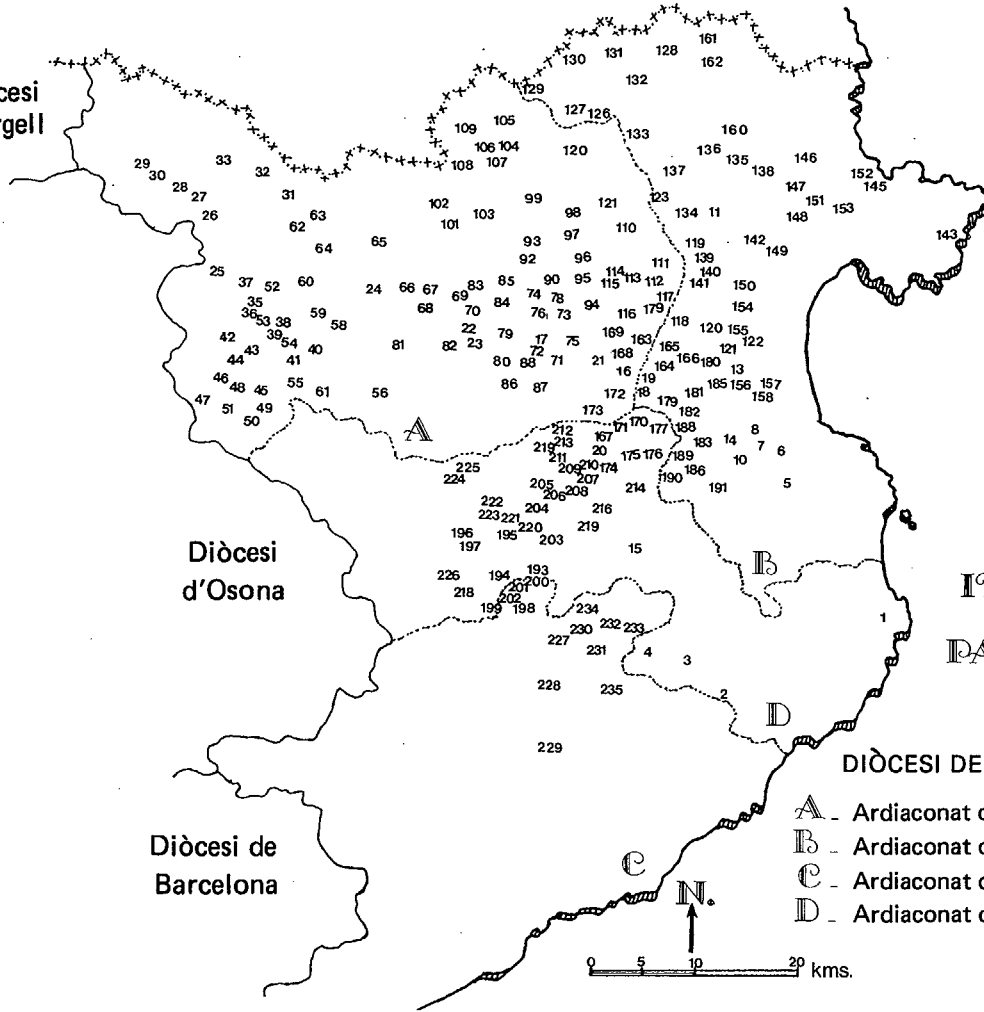
I. PUIG

- 25.— Sant Salvador de Bianya
- 26.— Sant Cristòfol de «Crexenturri»
- 27.— Santa Maria de Camprodon
- 28.— Sant Esteve de Llanars
- 29.— Sant Julià de Tregurà
- 30.— Sant Martí de Vilallonga
- 31.— Sant Cristòfol de Beget
- 32.— Sant Feliu de Rocabruna
- 33.— Santa Cecília de Molló
- 34.— Monestir de Sant Nicolau de Camprodon*
- 35.— Sant Martí de Solamal o de Bianya
- 36.— Sant Pere de Puig
- 37.— Sant Martí de Tornerissa
- 38.— Sant Andreu de Socarrats
- 39.— Sant Esteve d'Olot
- 40.— Sant Bartomeu de Batet
- 41.— Sant Cristòfol les Fonts
- 42.— Santa Maria de Ridaura
- 43.— Santa Maria de La Pinya
- 44.— Sant Joan dels Balbs
- 45.— Sant Pere de les Preses
- 46.— Sant Privat de Bas
- 47.— Priorat de Sant Corneli de Montgrony
- 48.— Santa Maria de Puigpardines
- 49.— Sant Esteve de Bas
- 50.— Sant Quintí de Bas
- 51.— Sant Romà de Juanetes
- 52.— Sant Martí de Capser
- 53.— Santa Margarida de la Vall de Bianya
- 54.— Sant Andreu del Coll
- 55.— Sant Miquel sa Cot
- 56.— Santa Maria dels Arcs
- 57.— Santa Trinitat de Castellfollit
- 58.— Santa Eulàlia de Begudà
- 59.— Sant Joan les Fonts
- 60.— Santa Maria de Castellar de la Muntanya
- 61.— Santa Maria sa Cot
- 62.— Sant Miquel de Pera
- 63.— Sant Andreu de Bestracà
- 64.— Sant Llorenç d'Oix
- 65.— Santa Cecília de Sadernes
- 66.— Santa Maria de Tortellà
- 67.— Sant Martí de Sales
- 68.— Santa Maria de Argelaguer
- 69.— Santa Maria de Palera
- 70.— Sant Pere de Lligordà
- 71.— Santa Maria de Vilert

Diòcesi d'Urgell

Diòcesi d'Osona

Diòcesi de Barcelona

ITINERARI DE PARROQUIES

DIÒCESI DE GIRONA:

- A - Ardiaconat de Besalú
- B - Ardiaconat d'Empúries
- C - Ardiaconat de la Selva
- D - Ardiaconat de Girona

LES VISITES PASTORALS...

- 72.— Sant Cebrià d'Esponellà
- 73.— Sant Romà i Tiburi de Casamor
- 74.— Sant Mateu de Valldemires
- 75.— Sant Llorenç d'Espinavessa
- 76.— Sant Martí de Queixàs
- 77.— Priorat de Santa Maria de la Jonquera*
- 78.— Santa Coloma de Cabanelles
- 79.— Sant Martí de Dos Quers
- 80.— Sant Andreu de Serinyà
- 81.— Sant Miquel de La Miana
- 82.— Sant Fruitós d'Aussinyà
- 83.— Sant Feliu de Beuda
- 84.— Sant Vicens de Maià
- 85.— Santa Maria de Segueró
- 86.— Sant Cristòfol d'Usall
- 87.— Sant Feliu de Fontcoberta
- 88.— Sant Iscle de Centenys
- 89.— Santa Maria de «Letone»*
- 90.— Sant Feliu de Lledó
- 91.— Sant Llorenç del Mont
- 92.— Sant Martí Ses Serres
- 93.— Santa Maria de L'Estela
- 94.— Sant Pere de Navata
- 95.— Sant Sepulcre de Palera, Priorat
- 96.— Santa Maria de Cistella
- 97.— Sant Martí de Vilarig
- 98.— Santa Eulàlia de Terrades
- 99.— Sant Llorenç de la Muga
- 100.— Sant Miquel de Ses Serres*
- 101.— Sant Andreu de Llorona
- 102.— Sant Martí de Corsavell
- 103.— Sant Pere d'Albanyà
- 104.— Sant Andreu d'Oliveda
- 105.— Sant Martí de Maçanet de Cabrenys
- 106.— Sant Pere de Vilars
- 107.— Sant Miquel de Fontfreda
- 108.— Sant Cristòfol dels Horts
- 109.— Sant Briçs de Tàpies
- 110.— Sant Julià de Llers
- 111.— Sant Pere de Figueres
- 112.— Sant Cebrià de Vilafant
- 113.— Sant Esteve d'Avinyonet
- 114.— Santa Maria de Vilanant
- 115.— Sant Martí de Taravaus
- 116.— Sant Julià d'Ordis
- 117.— Santa Llogàia d'Algama
- 118.— Sant Vicenç de Vilamalla

LES VISITES PASTORALS...

- 119.— Monestir de Santa Maria de Vilabertran
- 120.— Santa Coloma de Ciurana
- 121.— Sant Esteve de Vilacoloms
- 122.— Santa Maria de Vilamacolum
- 123.— Pabordia de Santa Maria de Roure
- 124.— Sant Martí de Les Escaules
- 125.— Santa Maria de Darnius
- 126.— Santa Maria de L'Estrada
- 127.— Santa Maria d'Agullana
- 128.— Santa Maria de Requesens
- 129.— Sant Martí de La Bajol
- 130.— Sant Julià dels Torts
- 131.— Sant Miquel de Solans
- 132.— Sant Esteve de Cantallops
- 133.— Santa Agueda de Capmany
- 134.— Sant Vicenç de Cabanes
- 135.— Sant Julià de Delfià
- 136.— Sant Cebrià de Mollet d'Empordà
- 137.— Santa Maria d'Om
- 138.— Santa Eulàlia de Garriguella
- 139.— Sant Joan de Vilatenim
- 140.— Sant Martí d'Alfar
- 141.— Sant Pau de la Calçada
- 142.— Santa Eulàlia de Vilanova de la Muga
- 143.— Santa Maria de Cadaquers
- 144.— Sant Esteve de Selva de Mar
- 145.— Sant Vicenç de Llançà
- 146.— Sant Silvestre de la Valleta
- 147.— Sant Pere i Sant Feliu de Vilajuïga
- 148.— Sant Esteve de Pedret
- 149.— Sant Joan Ses Closes
- 150.— Sant Julià de Fortià
- 151.— Sant Martí de Pau
- 152.— Santa Creu de Port de La Selva
- 153.— Sant Joan de Palau-sa-Verdera
- 154.— Sant Mamert de Riumors
- 155.— Sant Feliu La Guardia
- 156.— Sant Vicenç de Valveralla
- 157.— Sant Sadurní de Montiró
- 158.— Santa Maria d'Olm de Pelacals
- 159.— Monestir de Sant Quirze de Colera
- 160.— Sant Julià de Ravós d'Empordà
- 161.— Sant Martí de Bausitges
- 162.— Sant Genís d'Esprac
- 163.— Sant Martí de Pontós
- 164.— Sant Sadurní d'Arenys d'Empordà
- 165.— Sant Miquel de Garrigàs

I. PUIG

- 166.— Santa Eulàlia de Palau s'Ardiaca
- 167.— Sant Esteve de Gualbes
- 168.— Sant Mer de Romanyà de Besalú
- 169.— Sant Esteve de Canelles
- 170.— Sant Genís d'Orriols
- 171.— Sant Martí de Terradelles
- 172.— Sant Joan de Vilademuls
- 173.— Sant Marçal de Corantella
- 174.— Sant Sadurní de Vilafreser
- 175.— Sant Martí de Fellines
- 176.— Sant Vicenç de Viladàsens
- 177.— Sant Martí de Llampalles
- 178.— Sant Andreu de Borrassà
- 179.— Sant Esteve de Vilahur
- 180.— Monestir de Sant Miquel de Fluvià
- 181.— Sant Mori
- 182.— Santa Eugènia de Saus
- 183.— Sant Pere de Vilopriu
- 184.— Beati «Usonie»*
- 185.— Sant Genís de Vilarobau
- 186.— Santa Maria de Colomers
- 187.— Sant Esteve de Banyoles*
- 188.— Sant Bartomeu de Camallera
- 189.— Santa Maria de Gaüses
- 190.— Sant Jordi Desvalls
- 191.— Sant Martí de Jafre
- 192.— Santa Llogaia de Parets*
- 193.— Sant Feliu de Domeny
- 194.— Sant Gregori
- 195.— Sant Feliu de Cartellà
- 196.— Sant Pere de Llorà
- 197.— Santa Maria de Ginestar
- 198.— Sant Menna de Vilablareix
- 199.— Sant Llorenç de Bescanó
- 200.— Santa Eugènia
- 201.— Sant Cugat de Salt
- 202.— Sant Pere de Montfullà
- 203.— Sant Pau de Sarrià de Dalt
- 204.— Sant Martí de la Mota
- 205.— Sant Miquel de Palol de Reverdit
- 206.— Sant Martí de Riudellots de la Creu
- 207.— Sant Cugat de Ravós del Terri
- 208.— Sant Andreu del Terri
- 209.— Sant Esteve de Sords
- 210.— Santa Llogaia del Terri
- 211.— Sant Pere de Cornellà
- 212.— Santa Eulàlia de Pujals dels Cavallers

LES VISITES PASTORALS...

- 213.— Santa Maria de Pujals dels Pagesos
- 214.— Sant Genís de Cervià
- 215.— Priorat de Santa Maria de Cervià
- 216.— Sant Sadurní de Medinyà
- 217.— Sant Julià de Ramis
- 218.— Sant Mateu de Vilanna
- 219.— Sant Joan de Borgonyà
- 220.— Sant Medir
- 221.— Santa Cecília de Montcal
- 222.— Sant Llorenç d'Adri
- 223.— Sant Vicenç de Canet d'Adri
- 224.— Santa Maria de Rocacorba
- 225.— Sant Martí de Biert
- 226.— Sant Vicenç de Constantins
- 227.— Sant Cugat de Fornells de la Selva
- 228.— Sant Esteve de Caldes de Malavella
- 229.— Santa Margarida de Quart
- 230.— Sant Cristòfol de Llambilles
- 231.— Sant Martí de Castellar de la Selva
- 232.— Sant Mateu de Montnegre
- 233.— Sant Sadurní de Palol d'Onyar
- 234.— Sant Martí de Cassà de la Selva

* Les parròquies amb aquest signe no han estat localitzades en els Nomenclàtors.

El mapa de les parròquies visitades en el Registre P. 16 de 1420, ha estat realitzat amb l'ajut dels Nomenclàtors publicats per Pons i Guri, op. cit. La grafia dels noms ha estat igualment extreta d'aquesta publicació, i seguint el més fidel possible les referències del Registre.